

УДК 329.17:130.2(477)

А.О. СОШНІКОВ

ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ФАКТОРА В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Сошніков Андрій Олександрович – кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін, юридичної журналістики та мовної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті досліджуються трансформаційні зміни, що зазнали національно-політичні утворення в ході сучасних світових глобалізаційних процесів; аналізуються філософсько-політологічні концептуальні підходи до розуміння національного в умовах глобалізації; визначаються подальші можливі перспективи національної ідеї в глобальному світі.

Ключові слова: національний фактор, національна держава, глобалізаційні процеси в сучасному світі.

В статье исследуются трансформационные изменения, что испытали национально-государственные образования в ходе современных мировых глобализационных процессов; анализируются философско-политологические концептуальные подходы к пониманию национального в условиях глобализации; определяются дальнейшие возможные перспективы национальной идеи в глобальном мире.

Ключевые слова: национальный фактор, национальное государство, глобализационные процессы в современном мире.

The article researches the transformational changes of national state institutions in the course of world globalisation processes; it analyses philosophic and political conceptual approaches to the conception of the «national» in the conditions of globalisation; the article establishes possible future prospects of the national idea in the global world.

Key words: national factor, national state, globalisation processes in modern world.

© А.О. Сошніков, 2012

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми визначена зміною міжнародного статусу національних утворень, що обумовлено посиленням глобалізаційних процесів у сучасному світі. Протягом цілої епохи модернізму національне начало слугувало головним організуючим фактором політичного життя, все глибше утверджуючись у цій якості в планетарному масштабі. Саме в нації вбачали необхідне джерело і критерій легітимності влади, символом чого стали назви двох найбільш всеохоплюючих за задумом міжнародних організацій – спочатку Ліги Націй, а потім – ООН. І ось наприкінці ХХ ст. ситуація помітно змінилася, а точніше «подвоїлася». З одного боку – майже повсюдне зростання націоналізму, особливо етнічного і релігійного, продовжує нагадувати про могутність цієї ідеології. З іншого боку – національно орієнтоване мислення з певною його обмеженістю, емоційністю і прихильністю традиції часто поєднувалося з екстремізмом, насильством, конфронтаційністю, експансіонізмом, а також з войовничим консерватизмом. У багатьох випадках під прапором національних інтересів здійснювались ксенофобія, дискримінація і геноцид. Тому національні розподіли і цінності все частіше піддаються сумніву і перегляду, а погляд на них як на архаїку набуває додаткових обґрунтувань і все більшого впливу. Під питання була поставлена здатність класичної системи відносин між національними державами, насамперед європейськими, можливість ефективно координувати їх інтереси і утримувати взаємне суперництво в раціонально допустимих межах. Більш того, виявилось неможливим саме здійснення національного принципу – співпадіння етнокультурних та державно-політичних

кордонів. Спроби добитися цього узгодження і пов'язані з ним суперечності перетворилися на «міну повільної дії», яка загрожує розв'язанням нескінченного кровопролиття. Все наполегливіше лунають пророцтва про неминуче відмирання національних структур.

Мета дослідження. Проаналізувати основні філософсько-політологічні підходи до проблеми національного фактора в контексті світових глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головним доказом на користь наступу космополітичного майбутнього слугує уявлення про те, що розвиток людства, детермінований техніко-економічним зростанням та єдиними законами і цінностями, рухається у напрямку все більш великих політичних і економічних одиниць, а врешті-решт – інтегрованого глобального простору, в якому національні розділення розчиняться або втраять суттєве політичне значення. Сьогодні така постановка питання набула безпрецедентної актуальності, принципово нову емпіричну основу і більш конкретні аргументи в рамках теми «глобалізації», якій в останнє десятиріччя присвячений постійно зростаючий потік публікацій.

До основних факторів і процесів глобалізацій можна віднести наступні:

1. Безпрецедентне прискорення і збільшення різних транснаціональних зв'язків і переміщень завдяки величезному прогресу різноманітних комунікативних засобів від транспорту до електронного зв'язку і комп'ютерних мереж.

2. Новий – транснаціональний і фундаментальний – характер потенціальних загроз безпеці, пов'язаних з наявністю зброї масового знищення,

ядерних і хімічних об'єктів, тероризмом, екологічною деградацією і винищенням, а в перспективі – з розробкою нових засобів впливу на людський організм.

3. Інтернаціоналізація економіки, що проявляється в діяльності вже більше 37 тис. транснаціональних корпорацій (ТНК); випереджаючим зростанням міжнародної торгівлі і русі капіталів; величезних обсягах (більше 1 трлн.\$ у день) і ролі світових фінансових оборудок; орієнтації на світові ціни, єдині технології, виробництво стандартної продукції для збуту у світовому масштабі; міграції робочої сили і т.д.

4. Розповсюдження певних ідеологічних принципів – основ демократії, капіталістичного підприємництва і ринкових механізмів.

5. Поява нових суб'єктів світової політики – від міжнародної суспільної думки і неурядових організацій до транснаціональних рухів і наднаціональних структур; розвиток системи міждержавних інститутів і міжнародного права.

6. Зникнення багатьох традиційних обмежень у сфері інформаційного і культурного обміну; розповсюдження уніфікованої мас-культури і етики.

Дослідження на тему глобалізації відрізняються сьогодні надзвичайною різноманітністю оцінок і ракурсу аналізу, високим напруженням суперечок і полярністю точок зору стосовно різних питань. Умовно можна виділити три генеральні підходи до змісту цього феномена взагалі і його наслідків для національно-державних реалій зокрема. Один з них отримав назву «гіперглобалістського» за те, що його прибічники, концентруючи всю свою увагу на новаціях глобалізації, проголошують, що настала нова ера в історії людства. Все суспільне життя, на їх думку, віднині визначається вільним рухом капіталу, товарів та інформації в рамках глобального ринку, що призводить до стирання кордонів, культурних різниць і територіально пов'язаних структур політичної влади. На думку одного з яскравих представників цього напрямку, японського бізнесмена К. Омаї, «традиційні національні держави перетворилися на неприродні, навіть неможливі з точки зору бізнесу одиниці в глобальній економіці», а «колишня мапа світу... стала не більше ніж ілюзією» [3, р.5, 20]. Полярно протилежним є підхід «скептиків». Вони апелюють до того, що світові зв'язки, рух капіталів, товарів, людей, інформації, розповсюдження технології, ідей, єдиних стандартів і структур – все це феномени, відомі з сивої давнини, в розвитку яких спостерігалися злети і падіння, прогрес і регрес. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. людство вже пройшло через період подібного злету, коли з встановленням міжконтинентального телеграфного і пароплавного сполучення і розширенням колоніальної торгівлі виникли світові ціни на різні товари, а створення міжнародної фінансової системи, заснованої на золотому стандарті, суттєво обмежило економічну автономію держав. За ствердженням політолога П. Херста і економіста Г. Томпсона, «в період, що передував 1914 р., світова економіка була у багатьох відношеннях більш відкритою, аніж колись опісля», а доля обсягів міжнародної торгівлі і фі-

нансових операцій у світовому ВВП перевищувала сучасні показники [1, р.6, 31]. Все це бере до уваги третій напрямок, який іноді називають «трансформаційним», оскільки його представники визнають, що «умови людського буття переживають зараз глибоку, довготривалу й серйозну трансформацію в усіх його аспектах». Вихідна теза «трансформаціоналістів» полягає у тому, що «глобалізація є не єдиний стан і не лінійний процес», а «багатоплановий феномен, що охоплює різні сфери діяльності і взаємодії» і, до того ж, «породжує у кожній з них різноманітні форми зв'язків» [4, р.248]. Очевидними рисами цього процесу є яскраво виражена нерівномірність та багатоваріантність: вплив глобалізації вельми неоднаковий і за рівнем, і за характером для різних регіонів, країн і соціальних груп всередині суспільства. Тим самим виключається екстраполяція висновків, що відноситься до певних частин світу, аспектів життя і навіть питань, на всю планету. «Теорію глобалізації, – підкреслює Д. Хелд, – необхідно будувати на розумінні того, що відбувається на кожній з їх сфер» [2, р.253]. Все це тим більш прийнятне до впливу глобалізації на національний феномен з його численними джерелами та історичними функціями.

Вихідним пунктом і найважливішим предметом дискусій у цьому плані є положення національної держави – головного втілення національного принципу. Тривалий час мова велася про те, що глобалізація, змінюючи і ускладнюючи контекст прояву національного феномена, навряд чи призведе до знищення його політичних і етнокультурних основ. Більше того, виникатимуть й нові передумови для національної консолідації, котрі пов'язані саме з особливостями розвитку і взаємодії у світовій системі, що глобалізується. З розвитком світових економічних, культурних і політичних зв'язків відбувається «звуження» ойкумени, в світі з'являються новітні могутні й оригінальні центри розвитку (США, Японія, Китай, Індія, Бразилія), у зв'язку з чим історія перестає бути виключно європейською, а перетворюється дійсно на всесвітню історію. Світ долає колишню «євроцентричність» лише у другій половині ХХ ст., перетворюючись на багатополярну світову систему. У цих умовах природним є звернення значної частини суспільних сил до регулятивної функції держави і об'єднуючої філософії національної ідеї, незважаючи на недостатність національних можливостей і супротив тих кіл, що більше всіх виграють від максимальної лібералізації глобальних зв'язків.

Окремою проблемою є можливість формування нового єдиного культурного простору в межах Євросоюзу з його особливими умовами. Тут міститься ряд спільних, хоча й неоднакових за географією розповсюдження традицій і рис (до яких відносяться: культурна спадщина античності; західне християнство; Відродження; різні трансєвропейські стилі у мистецтві; філософія раціоналізму і емпіризму; ліберально-демократичні устої; лінгвістична і расово-етнічна близькість. У всіх цих галузях, однак, елементи схожості співвідносяться з відмінностями, котрі, згідно з деякими концепціями, є не менш істотними, ніж бар'єри між європейцями та

неєвропейськими народами. Це стосується, наприклад, розбіжностей між католицизмом й протестантизмом, між етнічними групами та національно-психологічними типами. Наскільки ця відносна спільність здатна сформулювати новий рівень «єдності у різноманітності», проголошений культурним принципом Європи, – питання суперечливе. Вхідження до складу ЄС країн Центральної і Східної Європи робить це завдання ще більш проблематичним. Зараз у західноєвропейських суспільствах спостерігається декілька різнопланових процесів і феноменів, що визначають системні, хоча й незрозумілі за своїми наслідками, зміни. Незважаючи на «європейську» і «глобалістську» орієнтацію еліт, достатньо міцними залишаються й культурна неповторність європейських націй, й основи національної свідомості. Про це дозволяють говорити не тільки акти ворожості до неєвропейських іммігрантів, електоральні успіхи правонаціоналістичних партій або достатньо серйозна опозиція подальшої інтеграції. Населення в основному зберігає базові патріотичні цінності, хоча й без екзальтації, характерної для минулого. Навпаки ЄС, за загальним визнанням, не стає об'єктом емоцій. Відданість «Європі», що домінує над відданістю країні, зустрічається лише в окремих випадках серед захоплених «євробратів». Слова Р.Арона про те, що «старі нації будуть жити в серцях людей, а любов до європейської нації ще не народилася», зберігають свою актуальність, незважаючи на весь процес трансєвропейських контактів і зв'язків. У цьому сенсі реальний досвід явно розійшовся з очікуваннями європейських ентузіастів-федералістів 1950-60-х рр. І нарешті, важливим феноменом є тенденція до визнання етнічного і культурного плюралізму на фоні швидкозростаючої неоднорідності населення. На хвилі етнічного «вибуху» 1950-70-х рр. почали добиватися відродження власних культур і політичного визнання історичні меншини Західної Європи. Наприкінці ХХ ст. державам в результаті децентралізації та інших реформ вдалося досягти відчутного прогресу у подоланні сепаратизму і конфронтації на цьому ґрунті. Однак положення ускладнив новий етнічний виклик. За останні десятиліття в Західну Європу іммігрували 10-12 млн. із Азії і Африки, причому цінності і принципи нових іммігрантських громад, засновані найчастіше на ісламі, глибоко контрастують з європейськими нормами. Етнокультурна мозаїчність європейських суспільств змінює їх культурне обличчя і ускладнює національно-духовну консолідацію, а легалізація етнічності і пов'язаних з нею прав ставить під сумнів традиційну для Заходу ліберально-громадянську доктрину нації. Разом з цим, підвищуючи значення етнокультурного й етнонаціонального начала, цей фактор у певній мірі протистоїть тенденції до технократизації і денационалізації свідомості. До того ж тісні контакти з носіями східних культурно-релігійних традицій в особі нових меншостей може стимулювати інтерес західних європейців до власних філософсько-духовних джерел (до чого й закликає певна частина європейських інтелектуалів). У тому, що національним реальностям, мабуть, судиться зберігати фундаментальну

роль у глобалізованому світі, немає нічого несумісного з суспільними законами. Для космополітичної традиції завжди було характерним прагнення ухилитися від складнощів буття, і, зокрема, від протиріч, пов'язаних з національною ідеологією. Між тим співвідносини між окремими началами складно організованого суспільства не завжди є безконфліктними – достатньо згадати про протиріччя між частинами демократичної тріади «свобода, рівність, братерство». І історія національної ідеї, поряд з теоретичними аргументами, свідчить, що вона може поєднуватися з різними цінностями і принципами. Багато що – від історичних прикладів до законів свідомості – говорить на користь принципової можливості взаємного доповнення національного і транснаціонального, державного і інтеграційного, співіснування яких у тих чи інших комбінаціях продовжується вже не одне сторіччя. Зокрема, характерною рисою політичної організації середньовічної Європи була складна система суверенітетів місцевих правителів, королівств, союзів цехових корпорацій, імперій і церковної влади, що перепліталися і накладалися один на одного.

Фундаментальним елементом ідеї нації, який відрізняє її від ідеї держави, є духовно-культурний компонент. Саме культура найбільше всього створює раціональні та емоційні зв'язки, що об'єднують спільноту в тому числі і в політичній сфері. Грандіозні зміни, внесені глобалізацією в культурно-духовну сферу, безсумнівні. До найбільш наглядних з них можна віднести виникнення відкритих інформаційних потоків і просторів; розповсюдження уніфікованої поп-культури, схожих стандартів і стилів життя і, почасти, етнічних уявлень; збільшення транснаціональних контактів усіх рівнів; використання англійської мови в якості універсальної мови спілкування. Все це означає глибоку трансформацію умов і механізмів формування культурного життя, яке вже не може будуватися виключно або переважно в межах національних чи локальних спільнот. Цінності й судження зазнають тепер впливу складного переплетіння потоків національного, міжнародного і глобального культурного обміну. Скоротилася здатність урядів контролювати зв'язки суспільства із зовнішнім світом – наприклад, спроби китайської влади обмежити використання Інтернету наштовхнулися на чималі складнощі. Однак, якщо зміни структурних ознак культурної реальності самоочевидні, то їх вплив на зміст і характер набагато складніше піддається спостереженню і прогнозу. Узагальнення ускладнюються також і нерівномірністю глобальних культурних потоків, інтенсивність і ступінь впливу яких різко варіюється в залежності від регіонів, соціальних груп і поколінь.

Стереотипне протиставлення громадянсько-політичної (західної) та етнокультурної (східної) «моделей» нації вже неодноразово піддавалося переконливій критиці в теоретичних і порівняльно-історичних дослідженнях. Як підкреслює, зокрема, відомий знавець етнонаціональних проблем Е.Сміт, будь-який, «навіть самий «громадянський» і «політичний» націоналізм при більш прискіпливому розгляді виявляється одночасно «етнічним»

і «лінгвістичним». В основі консолідації будь-якої нації лежить та чи інша комбінація політичних, економічних, культурних і етичних факторів, причому витоки формування етнокультурної єдності нації і утворюючих її етнічних груп губляться у глибині століть. Чи призведе глобалізація до відмирання національних і місцевих традицій, до їх конвергенції або витісненню єдиною стандартною глобальною культурою? Явища останнього часу спростовують цей гіперглобалістський прогноз насамперед емпірично. Навпаки, майже повсюди відбувається відродження і самоутвердження різноманітних партикулярних форм спільності, ідентитет яких заснований на расових, етнічних, релігійних, лінгвістичних ознаках або місцево-релігійних і навіть кланових особливостях. Практика асиміляції, яка успішно здійснювалася в минулому, стала дуже проблематичною і була піддана загальному засудженню, в тому числі і в офіційних міжнародних актах. Сучасні імміграційні меншості прагнуть підтримувати тісні зв'язки з країною свого походження і корені традиції, утворюючи, по суті, новий тип транснаціональних спільнот. Навіть ті нації, що вже давно склалися, стикаються з проблемою етнічного виклику і культурної неоднорідності. Все більш популярним гаслом стає принцип культурного плюралізму.

Сьогодні, в силу динаміки сучасного життя, міграційних процесів, західноєвропейські країни, які ще недавно були мононаціональними, але стають дедалі все більш багатонаціональними, поліетнічними. Наприклад, у Німеччині зараз більше 4 млн. громадян турецької національності, велика кількість вихідців з країн, що утворилися на місці колишнього СРСР. Це призводить до загострення міжетнічних суперечностей, виникненню конфліктних ситуацій. Вчені, аналітики, політики в західних країнах стурбовані зростанням відцентрових тенденцій національного егоїзму і сепаратизму. Там заговорили про крах політики мультикультуралізму – мовляв, краще, аби всі інші культури

розвивалися виключно в руслі традицій і цінностей провідного етносу («титильної нації»). Цілком очевидно, що ці процеси потребують ретельного вивчення, виважених підходів до вирішення виникаючих протиріч, інакше ситуація буде загострюватися.

Висновки. Етнічний «вибух» виявив внутрішні суперечності класичної для Заходу ліберальної моделі-нації. Індивідуально-громадянська філософія єднання при ігноруванні етнічності, незважаючи на всі успіхи в досягненні загальнонаціональної солідарності, опинилась одночасно міфом, адже всі західні нації мають власний культурний ідентитет, який зазвичай спирається на культуру домінуючого етносу. Особиста рівність обернулася культурною асиміляцією і поправленням колективних прав меншин, яким довелося боротись за визнання самого факту свого існування. А отождолення нації з сукупністю громадян, жорсткий зв'язок між статусом нації і державністю, заперечення багатонаціональної державності – всі ці характерні тези західної доктрини створюють дилеми, особливо складні для вирішення. Повна реалізація національного ідеалу – «кожному народу – власна держава» – взагалі недосяжна.

Як філософський принцип національна ідея не суперечить універсалізму та інтеграції, а доповнює і уточнює їх. Поняття про людство, що складається із націй, логічно припускає визнання спільного виміру, котрий об'єднує їх усіх. Оскільки багато із сучасних наслідків економічної і культурної глобалізації не визнаються легітимними зростаючою кількістю людей і їх груп у всьому світі, то все більше фахівців схиляються до того, що цей процес не може продовжуватися нескінченно у нинішній формі. І в незворотних спробах пристосувати його до потреб, цінностей та інтересів більш широкого кола народів і соціальних груп, а також особистості одну із провідних ролей будуть відігравати національна свідомість, національна державність і різноманітні форми націоналізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Hirst P., Thompson G. Globalisation in question. The international Economy and the Possibilities of Governance. / P. Hirst, G. Thompson. - Cambridge, 1996. - 222 p.
2. Held D. Democracy and globalization // Global governance. / D. Held. - Boulder, 1997. - Vol. 3, N 3. - P.251-267.
3. Omaha K. The end of the Nation State. The Rise of Regeional Economies. / K. Omaha. - London: Harper Collins Publishers, 1995. - 256p.
4. Rosenau J. The dynamics of globalization // Security dialogue. - London, 1996. - Vol. 27, N 3. - P. 247-262.